

KÜLTÜR BİLİMİ¹

The Science Of Culture

Sir Edward Burnett Tylor

(çev. Esra Dabağcı)

KÜLTÜR veya MEDENİYET, en geniş etnografik anlamıyla alındığında, insanoğlunun² toplumun bir mensubu olarak edindiği bilgi, inanç, sanat, töre, yasa, görenek ve diğer tüm yetenekler ile alışkanlıkların oluşturduğu karmaşık bir toplamdır. İnsanoğlunun oluşturduğu çeşitli toplumlar arasında kültürün durumu, şu ana kadar genel ilkeleriyle incelenemediği haliyle, insan düşüncesinin ve eyleminin yasalarını çalışmaya meyleden bir konudur. Bir yandan, uygarlığa geniş bir biçimde yayılmış tekbiçimlilik, büyük oranda, aynı nedenin aynı eylemi doğuracağı düşüncesine atfedilebilir. Öte yandan, uygarlığın çeşitli evrelerinin olması evrimin ya da gelişmenin aşamalarından kaynaklandığı düşünülebilir, her evre, geçmiş tarihin bir sonucu olmakla birlikte geleceğin tarihini şekillendirmekte de kendi payına düşeni yapacaktır. Bu eserin [*Primitive Culture*'ın] mevcut ciltleri, etnografinin birçok alt alanının bu iki büyük ilkesinin, daha yüksek uygarlıktaki toplumlarla ilişkili bir biçimde daha düşük uygarlık seviyesindeki kabilelere bilhassa eğilerek, incelenmesine ayrılmıştır.

İnorganik doğa bilimleriyle uğraşan modern araştırmacılarımız, kendi özel ilgi alanlarına dâhil olsun veya olmasın, doğanın birliğini, doğa yasalarının değişmezliğini, her olgunun kendinden

ViraVerita E-Dergi, Sayı 4, s. 91-109 (ISSN: 2149-3081)

ViraVerita E-Journal, Issue 4, p. 91-109 (ISSN: 2149-3081)

¹ Çevirmen notu (ÇN): Tylor'ın *Primitive Culture* [İlkel Kültür] (1871), adlı eserinin bir bölümü olan bu metin, R. J. McGee ve R. L. Warms'ın *Anthropological Theory: An Introductory History* adlı eserlerinde yer verdikleri tıpkı basımdan alınmıştır. (R. J. McGee & R. L. Warms, *Anthropological Theory: An Introductory History*. Mountain View, Calif. : Mayfield Pub. Co., 1996., ss 26-40)

² ÇN: "Mankind", "man", "negro", "primitive", "savage" gibi günümüzde, özellikle de günümüz antropolojisinde, kullanılmayan ayrımcı ifadeleri, metnin yazıldığı dönemin bağlamına sadık kalabilmek için, mümkün olduğunca değiştirmeden çevirdim.

önce gelen olgulara dayandığı ve kendinden sonra gelen olgulara etki etmesi yolu ile oluşan neden ve sonucun birbirini kesin bir şekilde takip ettiği ilkesini en başta tanıyanlardır. Pisagor'un evrensel Kozmosu kuşatan düzen doktrinini, kesin olarak kabul ederler. Doğanın kötü bir trajedi gibi tutarsız hadiselerden ibaret olmadığını, Aristo'ya referansla olumlarlar. Leibnitz'in "benim aksiyomum, doğanın hiçbir zaman ani sıçramalarla hareket etmediğidir (*La nature n'agit jamais par saut*)," düşüncesiyle birlikte; "genellikle az kullanılan büyük ilke[m], hiçbir şeyin yeterli sebebi olmadan gerçekleşmediğidir", sözü ile de hemfikirlidir. Üstelik bitkilerin ve hayvanların yapılarının ve alışkanlıklarının çalışılması veya insanın daha düşük düzeydeki işlevlerinin incelenmesi bile bu öncü düşüncelerin teyit edilmemesi için yeterli gerekçeler sunacaktır. Ancak insanın sadece duygu, eylem, düşünce ve dil, bilgi ve sanat gibi daha yüksek düzeydeki süreçlerini konuşmaya sıra geldiğinde yaygın olan bu düşünce tarzında bir değişiklik belirir. Dünyanın geneli insan yaşamına ilişkin genel çalışma alanlarını doğa bilimlerinin bir dalı olarak kabul etmeye pek hazırlıklı değildir, geniş bir anlamda, şair "Doğal şeyleri açıklar gibi, ahlakı da açıklamak" görevini yerine getirir. Birçok eğitilmiş zihin, insanlık tarihini doğa tarihi paketinin bir parçası olduğunu düşünerek; düşüncelerimizin, iradelerimizin ve eylemlerimizin, dalgaların hareketini, asit ve bazların bileşenlerini, bitki ve hayvanların büyümelerini yönlendiren yasalar kadar kesin yasalara bağlı olduğu gibi farazi ve yavan fikirlere kapılır.

Bu yaygın kanının temel saiklerini aramak için çok uzaklara gidilmemeli. İlke ve verilerin mutlak kesinliği şartı mevzubahis ise tarih bilimini memnuniyetle kabul edecek kişiler mevcuttur. Ancak aynı kişiler, anlaşılmaz bir biçimde, kendilerine önerilen diğer sistemleri bilimsel standartlardan uzak olduğu gerekçesiyle reddetmezler. Böyle bir dirençten dolayı, yeniliğe muhalefet etme alışkanlığı spekülasyon dogmatizminin yayılması aleyhine hizmet ederken, gerçek bilgi de her zaman er ya da geç kendi yolunu bulur. Ki [bu yüzden] zaman zaman bu direncin, olduğundan daha güçlü olmasını bile temenni edebiliriz. Ancak insan doğasının yasalarının incelenmesinde başka sıkıntılar da vardır. Bunlar metafizik ve teolojik değerlendirmelerden kaynaklanır. Popüler "özgür insan iradesi" nosyonu, yalnızca motifle uyumlu eylem özgürlüğü değil, aynı zamanda süreklilikten kopmayı ve herhangi bir neden olmaksızın eyleme düşüncesini de içerir, -bu kombinasyon bazen olağan bir şekilde çalışan bazen ise kendi ağırlığına karşı veya ağırlığı olmaksızın hareket edebilme yetisine sahip bir terazi biçiminde kabaca tasvir edilebilir. Bilimsel düşünce ile pek de uyumsuz olmayan bu

anomal eylem fikri, açık ya da örtük olarak insan zihninde varlığını sürdürmektedir ve sistematik akıl yürütmenin dikkat çeken bir parçası olmamasına rağmen, insanların tarihe ilişkin kuramsal bakış açısını güçlü bir şekilde etkilemektedir. Tüm bunların aksine, insan iradesinin tanımı, kati suretle motifle uyumlu olarak, böyle sorunların olası tek bilimsel kaynağıdır. Bereket versin ki buraya doğaüstü müdahale ve doğal nedensellik ile özgürlük (liberty), ilahi takdir ve mesuliyet üzerine yazılan diğer birçok tezi eklemek icap etmiyor. Daha elverişli bir zeminde, daha umutlu bir yolculuğa başlamak için transendental felsefe ve teolojinin kapsamından hemen kaçabiliriz. Her insan kendi bilincinin sunduğu verilerle doğal nedenlerin büyük ölçüde insan eylemlerini belirlediğini bilir. O halde, doğaüstü müdahaleleri ve nedensiz kendiliğindenliği bir kenara bırakalım ve herkesin malumu olan bu doğal neden ve etkinin varlığını bir tartışma zemini olarak belirleyip bizi nerelere taşıyabileceğine bir bakalım. Fiziki bilimler işte bu zemin üzerinden giderek, artan bir başarıyla doğanın yasalarının arayışındadır. Böyle bir sınırlandırma, insan yaşamının bilimsel olarak çalışılmasına engel teşkil etmez; bu durumda asıl zorluklar, muazzam ölçüde karmaşık olan bulgular ve gözlem yöntemlerinin kusurluluğundan kaynaklanır.

Şimdi, görünen şudur ki insan iradesini ve davranışlarını, kesin yasalara bağlı olarak kabul eden ve buna göre hareket edenler, aslında genel bir ilke olarak, soyut düzlemde belirtildiğinde böylesi bir kavrayışa karşı çıkanların ta kendileridir. Dahası, bu kavrayış biçiminin insanın özgür iradesini ortadan kaldırdığını, şahsi sorumluluk mefhumunu yok ettiğini, ruhsuz bir makinaya indirgediğini de düşünerek şikâyet ederler. Böyle şeyler söyleyecek biri yine de hayatının çoğunu, insan eyleminin kaynağı olan motifleri çalışarak; bunlar aracılığıyla temennilerine ulaşmaya çabalayarak; zihninde insan karakterinin kuramlarını tasarlayarak; yeni kombinasyonların olması muhtemel etkilerinin ne olacağını tahmin ederek ve muhakeme gücünü gerçek bilimsel araştırmanın ihtişamına adayarak geçirir. Bunu yaparken eğer hesaplamaları yanlış çıkarsa, ya bulguları hatalı veya eksik ya da kendi görüşünün kusurlu olduğu fikrini kanıksamıştır. Böyle biri, toplumdaki karmaşık ilişkiler yoluyla yıllarca edindiği deneyimi sonucunda hayatta her şeyin bir sebebi olduğuna ikna olur. Ancak bazı olaylar açıklanamaz olduğu zaman, bu kural [nedensellik] onu bekletecektir ve söz konusu probleme gelecekte bir gün çözüm bulunacağını umut edecektir. Çıkarımları ne kadar eksik ve önyargılı ise gözlemleri de o kadar sınırlı olabilir, yine de bu kişi “kırk yılı aşkın süre, bu gerçeği bilmeden” tümevarımcı bir filozof olarak yaşamına devam eder. İnsan düşüncesi

ve eyleminin kesin yasalarını hemen hemen kabul eder ve kendi çalışmalarının da sonucu olan yaşamın motifsiz irade ve nedensiz kendiliğindenliğe dayanan yapısını hiç düşünmeden çöpe atar. Bunu yaparken, gerçek tarih felsefesinin sıradan insanların yargılarını olgulara dayanarak oluşturmada ve oluşmuş yargılarını yeni olgulara göre gözden geçirmede yattığını varsayar. Bu yüzden bu ilkeye aykırı olarak sonuçlanabilecek her çalışma daha kapsamlı başka çalışmalar yapılınca dek rafa kaldırılır. Bu doktrinin bütünün ya da bir kısmının doğru olup olmaması, deneyimden edindiğimiz dersler ışığında aradığımız yeni bilginin koşullarını kabul ettiğimiz gerçeğini değiştirmez ve özetle rasyonel yaşamımızın tüm seyri buna dayanmaktadır.

Bechuana³ şefi Afrika misyoneri Casalis'e "bir olay her zaman bir diğerinin çocuğudur, ve hiçbir zaman olayların kökenini unutmamalıyız" uyarısında bulunmuştu. Bu yüzden tarihçiler her zaman, salt bir vakanüvis olmanın ötesine geçmeyi amaçladıkları ölçüde, sadece kayıtlarındaki olay silsilelerini değil, aynı zamanda olaylar arasındaki bağlantıları da göstermek için ellerinden geleni yaparlar. Dahası, insan eyleminin genel ilkelerini ortaya çıkarmaya çalışırlar ve bu yolla belirli olayları açıklamak için açıkça veya zımnen bir tarih felsefesinin varlığını tartışmasız kabul ederler. Öyleyse, tarihin kendi yasalarını oluşturma imkânı inkâr edilecek olursa, yanıt Boswell'in böyle bir bağlamda Johnson'a söylediği sözlerde bulunur: "Fakat bayım, sizin indirgemenize göre bütün tarih bir almanaktan gayrisi değil". Hal böyle ise, nedenselliğe ihtiyaç duyarak problemleri şaşırtıcı ölçüde karmaşık bir biçimde değerlendiren ve genel tarihçilerden önceki düşünürlerin çabalarını da hiç merak etmeyen seçkin düşünürlerin uğraşları, şimdiye kadar çoktan tarihi, bilimin eşğine getirmeliydi. Çıkarımlarını dayandıracığı bulguları o kadar muhtelif ve kesin değildir ki belli bir soru hakkında bütünlüklü ve müstakil bir sonuç güçlükle elde edilir. Genel yasalara referansla geçmişçi açıklayan ve insan yaşamının gelecekteki fenomenleri üzerine fikir yürüten tarih felsefesi, yaratıcı fikirlerle donatılmış geniş araştırmalar tarafından desteklenmiş olsa dahi, şimdiki dünyanın bilgisiyle başa edilebilmesi pek mümkün olmayan bir alandır. Yine de, zor olmasına rağmen, tarih felsefesinin görece erişebilir görünen dalları da vardır. Eğer Tarihin çalışma dallarından birini, Kültür olarak tanımlayarak daraltırsak, yani bu dalı kabilelerin veya ulusların tarihi değil de; bilgi, din, sanat, görenek vesairenin tarihi olarak

³ ÇN: Tsvana'nın eski adı. Çoğunlukla Güney Afrika'nın Transvaal ve Cape Town illerinde yaşayan Afrikalı bir halk.

yeniden tanımlarsak, araştırma çok daha makul bir çerçeve içinde seyredecektir. Halen yeni argümanları kuşatan benzer nitelikteki zorluklardan mustarip haldeyiz, her ne kadar bu zorluklar oldukça azalmış olsalar da. Tali meselelerden kurtulabilmek ve her bir soruna kendine uygun olgular bütünü bağlamında yaklaşmak, bütün üzerine akıl yürütmeyi, genel tarih disiplinine nazaran daha olası kılar. Buna rağmen, bulguların artık o kadar da heterojen olmaması, belki sadece nispeten kolayca sınıflandırılmış ve karşılaştırılmış olması, analizi zorlaştırmaktadır. Kültür fenomenlerinin muhtemel bir evrim basamağında aşama aşama nasıl tasnif ve tanzim edildiği problemi, kısa ve ön bir inceleme ile ortaya çıkabilir.

Daha geniş bir bakış açısıyla incelendiğinde, insanoğlunun özellik ve alışkanlıklarının fenomenlerle benzerlik ve tutarlığı ilk elden gözler önüne serilecektir, ki bu bize İtalyanların şu atasözünü hatırlatır: *“Tutta il monda e paese”*, “tüm dünya bir ülkedir.” Bu benzerlik ve tutarlılıkların izleri şüphesiz bir yandan insan doğasındaki genel benzerlikler, diğer yandan da yaşam koşullarındaki genel benzerlikler üzerinden takip edilebilir, ayrıca bunların istisnai formları, benzer uygarlık aşamasındaki ırklarla karşılaştırılarak çalışılabilir. Böyle karşılaştırmalarda, tarihteki çağları ve haritadaki yerleri göz önünde bulundurmamak önemlidir; eski İsveç göl kenarı halkları ile Orta Çağ Aztek toplumu; Kuzey Amerika'nın Ojibwa'sı ile Güney Afrika'nın Zulu'ları beraber değerlendirilebilir. Dr. Johnson'ın Patagonialıları ve Güney Denizi Adalılarının da anlatıldığı Hawkesworth'un *Voyages*'ini [*Seyahatler*]⁴ okuduğunda kibirle söylediği gibi: “Bir yabancı topluluğunun, bir diğerinden farkı yok”. Herhangi bir etnoloji müzesinde de görüleceği gibi, bu genelleme o kadar doğrudur ki... Söz gelimi, böylesi bir müze sergisinde keskin ve sivri uçlu aletleri inceleyiniz. Aletlerin çoğu ya da tamamı çok farklı ırklara ait olmalarına karşılık envanterdeki balta, keser, iskarpela, bıçak, testere, spatula, tığ, iğne, mızrak, ok ucu vb. sadece detaylarda farklılaşmaktadırlar. Dolayısıyla, işte bu yabancı toplumların uğraşları sayesinde ağaç oymacılığı, ağ ve olta balıkçılığı, atıcılık ve mızrak oyunları, ateş yakma, pişirme, bükümlü ip, örgü sepetler müthiş bir istikrarla, Kamçatka'dan Ateş Toprakları'na (Tierra del Fuego), Dahome'dan Havai'ye kadar olan bölgelerde yaşayan daha aşağı ırkların yaşamlarını sergileyen her müzenin rafında her daim bulunur. Barbar göçebe aşiretlerle uygar toplumları karşılaştırmaya sıra geldiğinde bile aynı

⁴ ÇN: John Hawkesworth 1715-1773 tarihleri arasında yaşamış İngiliz bir yazardır. İngiliz Deniz Kuvvetleri tarafından İngiliz kaşif, denizci, kartograf ve asker Kaptan James Cook'un seyir defterlerini düzenlemekle görevlendirilmiştir. 1773'te üç cilt halinde yayınlanan *Voyages*'da, Kaptan Cook, yeni keşfettiği yerlerdeki insanları ve onların yaşam biçimlerini, geleneklerini ve coğrafyalarını uzun uzun tasvir eder ve tasvirlerini çok sayıdaki gravürle zenginleştirir (<http://www.captaincookociety.com>'dan, 14.10.16 tarihinde alındı).

değerlendirme biçimi kendini kabul ettirmek için zihnimizi zorlar. Daha aşağı seviyedeki ırkların araç gereçleri daha yüksek seviyedekilerin benzer işlemler için kullandıkları ile karşılaştırıldığında, bu aletlerin biçimleri, onları kolayca tanımaya izin verecek kadar az değişmiştir ve bazen neredeyse hiç değişmediği dahi gözlemlenebilir. Modern Avrupalı köylünün kullandığı el baltası ile çapasına bakın, besinleri haşlamasını veya şöminde kızartmasını seyredin, biranın mutluluk ölçütü olarak hayatında benzer bir yere sahip olduğunu gözlemleyin, en yakın perili evle ilgili hayalet masallarını ve çekmedeki düğümler yüzünden büyülenen bir kadının fenalık geçirerek öldüğü masalları dinleyin! Uzun yüzyıllar boyunca çok az değişen şeyleri seçtiğimizde, saban süren İngiliz bir köylü ile Orta Afrika'daki bir zenci arasında bir arpa boyundan daha az farklılığın olacağı bir resim çizmiş oluruz. Bu sayfalar insanoğlunun böylesi benzerliklerinin kanıtları ile o kadar doldurulabilir ki bunların detayları üzerinde durmaya bir lüzum yok. Ama bu kanıtları ırk sorunu ile ilgili argümana yönelik problemi aşmak için hemen kullanabiliriz. Bu amaçla kalıtsal çeşitlilikler veya insanoğlunun ırklarına yönelik değerlendirmeleri ortadan kaldırmak ve farklı uygarlık aşamalarında olsalar dahi insanoğlunun doğada homojen ve türdeş olduğu düşünceleri hem muhtemel hem de makul görünmektedir. Söz konusu tahkiklerin detayları, zannımca, benzer uygulamaları kullanan, benzer göreneklere sahip veya benzer mitlere inanan kabilelerin bedensel biçimlerini -derileri ile saçlarının renklerinin birbirinden ne ölçüde farklı olabileceği düşüncesini- göz önünde bulundurmadan, kültür aşamalarının karşılaştırılmış olabileceğini kanıtlayacaktır.

Uygarlık çalışmalarında birinci adım onu detaylara ayırarak, bu detayları uygun bir şekilde sınıflandırmaktır. Bu yüzden, silahlar mızrak, sapan, yay, ok ve benzeri biçiminde sınıflandırılır; tekstil sanatları hasır örgüsü, ağ örgüsü ve ipin çeşitli aşamalardaki üretimi ve dokunması olarak sıralanır; mitler, gündoğumu-günbatımı mitleri, ay veya güneş tutulması mitleri, deprem mitleri, düşe dayanan hikâyeler aracılığıyla yer isimlerinin kökenini anlatan yerel mitler, kendi adını hayali bir ataya dayandırarak kökenlerini açıklayan kabilelerin eponimik mitleri gibi başlıklar altında kategorize edilir. Aynı şekilde ritler ve törenler ölümlerine veya diğer ruhani varlıklara adanan kurban pratikleri, dua etmek için doğuya doğru yönelme, ateş veya su aracılığıyla törensel veya ahlaki temizliği sağlama biçiminde sınıflandırılır. Bu liste, yüzlerce örnek arasından verilebilecek birkaç örnektir. Etnografinin işi, böyle detayların kendi aralarındaki ilişkiyi açıklamak ve bunları coğrafi ve tarihsel bağlamları

içine yerleştirerek sınıflandırmaktır. Böyle bir iş, en iyi biçimde, doğa bilimcilerinin bitki ve hayvanları sınıflandırma çalışmaları ile kültürün yukardaki gibi detaylandırılması karşılaştırılarak anlatılabilir. Bir etnografa göre, ok ve yay bir türdür; çocukların kafatasını yassılaştırmak bir türdür; onluk sisteme göre hesap yapma pratiği bir türdür. Bunların coğrafi dağılımı ve bölgeden bölgeye aktarılması, bir doğa bilimcinin botanik ve zoolojik türlerin coğrafi dağılımını çalışması gibi çalışılmalıdır. Nasıl ki belirli bitki ve hayvan türleri belirli bölgelere özgüdür, Avusturalya'nın bumerangi, Polonezya adalarında ateş için sopa ile oluk açılması, Panama Kanalı civarındaki kabilelerin küçük ok ve yayı neşter veya bisturi olarak kullanması ve bazı izole ya da özel yerlerde üretilmiş olan sanat, mitler ve gelenekler de ait oldukları bölgelere özgüdürler. Sınıflandırma çalışmaları sonucu kataloglanan tüm bitki ve hayvan türlerinin kendi flora ve faunasını temsil etmesine benzer bir şekilde, bir insanın yaşamında listelenen tüm bu öğeler kültür olarak isimlendirdiğimiz bütünü temsil eder. Nasıl ki uzak bölgelerde olmasına rağmen aynı olmayan ve fakat birbirini andıran sebzeler ve hayvanlar bulunuyorsa, uygarlığın öğeleri hakkında da benzer şeyler söylenebilir. Bitki ve hayvanların difüzyonu ile uygarlıkların difüzyonu arasında kurulan bu analoginin ne kadar anlamlı olduğu, benzer nedenlerin hem doğayı hem de uygarlığı aynı anda nasıl etkilediğini fark ettiğimizde daha iyi anlaşılacaktır. Bölgeden bölgeye değişiklik gösteren ve yaşanan bölgeye özgü bazı bitki türleri ile karşılaşılması, yalnızca onların tarımının yapılmaya başlanması ve yalnızca bazı hayvanların evcilleştirilmesinin arkasında yatan sebepler bu bölgelerde yaşayan insanların ürettikleri sanat ve bilgi ile yakından ilgilidir. Amerika'ya atın ve buğdayın gelmesine neden olan olaylar silsilesi aynı zamanda silahın ve demir baltasının kullanılmaya başlanmasına da neden olmuştur. Bunun karşılığında eski dünya yeni dünyadan yalnızca darı, patates ve hindi değil, tütün içme alışkanlığını ve denizci hamağını da almıştır.

Dünyanın farklı bölgelerinde karşılaşılan kültürün benzer fenomenlerinin aslında kendi özgünlüklerine dair rastlantısal bir kanıt teşkil ettiğinin de göz önünde bulundurulması kıymetlidir. Böyle bir sonuca, büyük bir tarihçinin söz konusu hususu ortaya çıkaran bir soruyu bana yöneltmesinden sonra vardım: "Nasıl oluyor da ziyaret ettikleri kabilelerin dillerini bilmeyen önyargılı gezginlerin ve misyonerlerin yabancı bir kabilenin görenekleri, mitleri, inançları vb. hakkındaki, belki de kasıtlı olarak çarpıtılmış bilgilerini, bir veri olarak görebiliriz?" Aslında bu soruyu her etnograf sürekli aklında tutmalıdır. Elbette bir etnograf güvenilirliğine emin olduğu yazarların eserlerine başvurmalı ve mümkünse yerellerdeki bilgiyi

birçok kaynakla teyit ederek elde etmelidir. Ancak bu gibi önlemlerin yanı sıra tekrarlama testi de devreye girmektedir. Birbirinden bağımsız iki gezgin iki farklı ülkeyi ziyaret ettiğinde, söz gelimi Tataristan’da ortaçağda yaşamış bir Müslüman’ın Dahomey[Benin]’deki modern bir İngiliz’in, Brezilya’daki Cizvit bir misyonerin ya da Fiji adalarındaki bir Wesleyan’ın gözlemledikleri bazı benzer sanatları, ritleri veya mitleri betimlerken uzlaşabilirler. Anlatıların birbirleriyle uyuşması halinde, bu durumun rastlantısal veya kasti bir aldatmaca olduğunu ileri sürmek çok zor veya olanaksız olmaktadır. Avusturalya’daki bir haydudun anlattığı bir hikâyeye belki hatalarla dolu veya uydurulmuş olması hasebiyle itiraz edilebilir, ancak Gine’deki Methodist bir bakan, haydutla işbirliği yapıp aynı hikayeyi anlatarak halkı kandırmış olabilir mi? Kasıtlı ya da kasıtlı olmayan mistifikasyon sorunu birbirinden farklı ve uzak yerlerde bulunan iki tanık tarafından benzer anlatımların yapılması ile aşılabilir. Söz gelimi, A, B’den bir yüzyıl önce yaşamıştır ve B, A’nın anlattıkları hakkında hiçbir şey duymamıştır, yine de benzer anlatımlara sahiptirler. Uygarlığın gerçekler kataloğunda ülkeler birbirine ne kadar uzak olursa, tarihler birinden ne kadar farklı olursa, gözlemcilerin inançları ve özellikleri birbirlerinden ne kadar farklı olursa, mevcut çalışmaların kaynakları konusunda şüpheye o kadar mahal kalmaz. Ayrıca bir anlatım ne kadar tuhaf ise, farklı farklı yerlerdeki birçok insanın gözlemlenen davranışı yapmış olması o kadar az muhtemeldir. Hal böyle iken, tanıklıkların birbirine yakın olması ve düzenli olarak uyuşmaları durumunda gözlemcilerin kültürün birçok alanında benzer olguları ortaya çıkardıklarını düşünmek makul görünmektedir. Etnografinin başvurduğu en önemli olguların güvenilir olup olmadığı ancak bu yolla teyit edilir. Bir süre sonra deneyim, öğrenciye, kültür fenomenlerinin geniş ölçüde benzer sebeplerden kaynaklandığını ve kendini sürekli yinelemesi gerektiği düşüncesini kazandırır. Hiçbir eserle paralellik göstermeyen bazı tikel anlatılara kimi öğrenci güvenmeme eğilimi bile göstermeye başlar. Hatta bilgiyi kullanmadan önce, onun hakikiliğinden emin olmak için dünyanın farklı yerlerinde ve farklı zamanlarda ortaya çıkmış bilgilerin birbirleriyle uyuştüğünü gördüğü ana kadar bekler. Bilginin doğrulanma safhası o kadar önemlidir ki etnograf yalnızca bilgisinden faydalandığı gözlemcinin kurnaz ve dürüst olması ile ilgilenmez, aktarılan bilginin genel uygarlık kurallarıyla da uyuşup uyuşmadığına bile karar vermeye kalkışır. “Non quis, sed quid”⁵

⁵ ÇN: “Önemli olan kimin söylediği değil, neyin söylendiğidir” anlamına gelen Latince ifade.

Kültürün değişik ülkelerdeki dağılımından, kültürün bu ülkelerde nasıl yayıldığı konusuna gelemim. Uygarlık çalışmalarının sistematik olmasını mümkün kılan niteliği, topluluktaki dikkate şayan örtük mutabakat veya uzlaşıda aranmalıdır. İnsan toplulukları aynı dili kullanma, aynı inancı ve örfi kuralları takip etme ve aynı seviyedeki sanatı ve bilgiyi üretmede birleşmektedirler. İşte bu yüzden istisnai olguları göz ardı edip, toplumları genel bir ortalama dolayımında tarif etmek mümkün olabilmıştır. İşte bu yüzden sonsuz sayıdaki detayı birkaç tipik olgu –ki bu olgular zihinlerde yerleştiği sırada yeni gözlemciler tarafından [aynı veya farklı kategorilerin altına] kaydedilen yeni vakalar kültür sınıflandırmalarının selametini ortaya koyar- biçiminde temsil etmek mümkün olabilmektedir. Toplumların kompozisyonlarında öyle düzenlilikler bulunabilir ki bireysel farklılıkları göz ardı edebiliriz ve böylece sanat üzerine ve/veya tüm toplumun belirli düşünceleri üzerine genellemeler yapabiliriz. Bu, tıpkı yüksek bir tepeden bir orduya bakmaya benzemektedir, tüm alayı örgütlü bir bütün olarak algılamak, tekil askerleri unutturuz, bireyleri kitle içinde zar zor fark ederiz. Sosyal yasaları çalışan bazı alanlarda istatistiğe başvurmak şimdilerde mümkün. Vergi memurlarının takvimleri ve sigorta dairesinin tabloları aracılığıyla geniş ve karışık insan topluluklarının bazı davranışlarını inceleyebilir. İnsan eyleminin yasaları hakkında üretilen modern fikirler arasından hiçbiri M. Quetelet'in düzenlilik konusundaki genellemeleri kadar etkili olamamıştır. Quetelet, yalnızca ortalama boy ölçüsü veya ölüm ve doğum yaşı gibi konularda değil, toplumsal yaşam sonucu oluşan, her geçen sene tekerrür eden, örtük ve görünüşe göre hesap edilmesi bir hayli zor olan cinayet ve intihar sayıları ile suç biçimlerinin oranları hakkında çalışmalar yapmıştır. Diğer çarpıcı vakalar ise Londra sokaklarında kazayla ölen yıllık insan sayısı ile gönderileceği adres yazılmadan posta kutusuna bırakılan yıllık mektup sayısının düzenlilik göstermesidir. Ancak daha aşağı seviyedeki kültürleri incelerken modern istatistiğin düzenli aritmetik olgularına erişmek mümkün değildir. Gezinlerin veya misyonerlerin sağladığı kusurlu kayıtlar ve hatta isimlerini ve dillerini bilmediğimiz tarih öncesi toplulukların kalıntıları üzerinden kabilelerin durumu hakkında yargılara varabiliyoruz. Bu kaynaklar bilimsel bir çalışma için ilk bakışta fazlaca belirsiz ve umut verici değilmiş gibi görünebilir. Fakat bu kaynaklar ne belirsiz ne de umut kırıcıdır. Bu veriler, değişik biçimlerde ait olduğu kabilenin durumunu temsil etmekte ve eninde sonunda istatistikçinin raporları gibi karşılaştırmalara dayanacaktır. Taş bir ok ucu, kavisli bir sopa, bir idol, ölünün kullanması için köleleriyle birlikte kendi eşyalarının gömüldüğü tümsek biçiminde bir mezarlık, bir büyücünün yağmur duası için yaptığı ritlere dair bir kayıt, bir sayı tablosu, bir fiilin çekimi

kültürün belirli bir anında insanların durumuna ilişkin pek çok şey söylemektedir. Zehirle öldürülmüş insan ile ithal edilen çay sandığı sayının tablolaştırılması tüm toplumun genel yaşamına ilişkin bilgiyi başka bir biçimde kısmen verebilir.

Tüm bir toplumun aynı özel kıyafetlere, aynı araç ve silahlara, aynı mülkiyet ve evlenme yasalarına ve aynı ahlaki ve dini doktrinlere sahip olması oldukça çarpıcı bir gerçektir. Yaşamımız tüm bunların tam orta yerinde olduğu için, gündelik yaşamda bu gerçekliğin çok az farkına varabiliriz. Etnografin özellikle ilgilenmesi gereken alan toplumsal olarak örgütlenmiş bedenlerin işte bu genel özellikleridir. Yine de, bir kabilenin veya bir toplumun kültürüne dair genellemeler yaparken, temel sonuca etkisinin önemsiz olacağını düşünerek bireysel özgünlükleri bir kenara bırakmamalı, bu temel sonucun nelerden oluştuğunu unutmamak konusunda dikkatli olmalıyız. Aynı ayrı bireylerin yaşantılarını inceleme konusunda kararlı olan insanlar, topluluk eylemi nosyonunu bir bütün olarak kavrayamazlar. Böyle bir gözlemci, tıpkı şu sözde de dile getirildiği gibi, topluma dair geniş bir bakış açısına sahip olma yetisinden yoksundur: “Ağaçlardan dolayı, ormanı göremiyor”. Öte yandan, genel toplum yasaları konusunda oldukça ısrarcı olabilen bir filozof da toplumu meydana getiren bireysel aktörleri yok saymaktadır. Böyle bir filozof için de ormandan dolayı ağaçları göremiyor denebilir. Sanatın, göreneklerin ve fikirlerin birçok bireyin müşterek eylemleri vasıtasıyla, aynı anda hem motif hem de etki sayılabilecek birçok eylem sonucunda, bizim düşünce dünyamızda oldukça farklı biçimlerde meydana geldiğini biliyoruz. Bir icadın, bir fikrin, bir törenin tarihi aynı zamanda önerilerin, değişikliklerin, teşviklerin, karşı çıkmaların, bireysel kazançların, grup önyargılarının ve amaçları ve karakterleri yaşam koşullarına göre şekillenmiş bireylerin de tarihidir. Dolayısıyla, bazen bireylerin düşüncelerinin, daha geniş toplumu gözetmeksizin, yalnızca kendi maksatları doğrultusunda şekillendiğini izleriz. Bazen de bireylerin, gözlemlerimizin ötesinde, kendi aralarında işbirliği yaptığı toplumsal yaşamdaki hareketlerini bir bütün olarak incelememiz gerekir. Ancak, kolektif toplumsal eylem, çok sayıda bireyin eylemlerinin salt sonucu olduğuna göre, bu iki inceleme yöntemi, eğer doğru bir şekilde uygulanırsa, kesinlikle birbiriyle tutarlı olmalıdır.

Hem birçok bölgedeki özel alışkanlıkların ve fikirlerin tekrarlanması hem de bunların her bir bölgede ne ölçüde yaygın olduğunu çalışmak insan yaşamındaki fenomenlerin düzenli nedenselliğinin mükerrer bir kanıtı olarak karşımıza çıkar. Böyle bir çalışma biçimi, belirli bir kültür aşaması ve standart kalıcı toplumsal koşullarda söz konusu fenomenlerin korunma ve

yayılma yasalarının da düzenli nedenselliğini ortaya çıkaracaktır. Fakat toplumun standart koşullarına dayanarak veri toplamaya fazlaca önem verirken, ihtiyatsız bazı öğrencileri tuzağa düşürebilecek bir tehlike konusunda dikkatli olmalıyız. Elbette, insanoğlunun müşterek fikirleri ve alışkanlıkları büyük ölçüde sahih yargıların ve nesnel bilgeliğin sonucudur. Ancak, böyle olmadığı birçok durumla da karşılaşılabilir. Çok sayıda insan topluluğu nazarın etkisine, gök kubbenin varlığına inanmıştır, ölümlerin hayaletlerine çok sayıda köle ve eşya kurban etmiştir, devlerin canavarları katlettiği ve insanların çirkin yaratıklara dönüştüğü pek çok geleneksel anlatıyı kuşaktan kuşağa aktarmıştır. Tüm bunların insanoğlunun zihninde üretilmesinin, bazı verimli nedenler aracılığıyla sağlanan toplumsal bir zemini vardır. Ancak bu toplumsal zeminden söz konusu ritlerin yararlı, bu inançların sahih ve bu tarihin otantik olduğu anlamı çıkartılamaz. Bunun, ilk bakışta herkesçe malum olduğu düşünülebilir, oysa az sayıdaki eleştirel bir azınlık dışında, tüm insanlığın zihnini derinden etkilemiş bir yanılığın inkar edilmesinden ibarettir. Birçok insan tarafından herkesin söylediği doğru, herkesin yaptığı haklı olmak zorunda olduğu düşünülür –“Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est, hoc est vere proprieque Catholicum”⁶. Özellikle tarihte, hukukta, felsefede ve ilahiyatta öyle konular vardır ki arasında yaşadığımız eğitilmiş insanlar bile güçlüklerle anlamaktadırlar. Söz gelimi, bir insanın bir fikre sahip olması ya da bir göreneğin pratik edilmesi için ille de bir sebebin olması gerekmez. Pek çok insanın uzlaşısı sonucu oluşmuş olan gelenek, inanç ve teamüller günümüz etnografik veri birikiminin temelini oluşturmaktadır. Bu birikim, söz konusu kurumların doğrudan kendilerini savunmasından bilhassa sorumludur. Eski barbar toplumlar bile modern olarak adlandırılan bazı düşüncelere karşı kendi düşüncelerini korumak için kamuoyu yoklamaları yapmaktadırlar. Kendi gelenek ve inanç derlemelerimin içinden çıktıkları toplumsal zemini yeterince incelemediğim zamanlarda, bu etnografik birikimin kendi objektif gerçekliğini kanıtlamak üzere kurulduğunu fark ettim. Bu vesileyle, yeryüzünün düz olduğu veya kâbus görmenin şeytanın ziyareti anlamına geldiği gibi düşüncelerin toplumların katı ve müşterek olarak oluşturulmuş fikirleri vasıtasıyla yaygınlaştığını hatırlatmak isterim.

Sanat, inançlar, görenekler ve geri kalan her şeyin büyük etnografik gruplar halinde sınıflandırılabilceği gösterilmiş oldu. Esas zor olan kısım ise bundan bir sonraki aşama olan

⁶ ÇN: Lerinsli Aziz Vincent'in Latince sözü: “Her yerde ve her zaman tüm Hıristiyanlar tarafından inanılan şeyler, her zaman doğru ve layıkıyla Katolik'tir.

gruplar halinde sınıflandırılmış bu olguların nasıl birbirinden evrimleşerek üretildiği sorusunun cevaplandırılmasıdır. Söz konusu gruplar, kültürel öğelerin ortak özellikleri dâhilinde oluşturulmuş olmasına rağmen, şimdiye kadar doğru bir şekilde tanımlanmamıştır. Doğa tarihi örneğinden tekrar yararlanarak bu durumu açıklamaya çalışırsak, alt-tür taksonuna girme eğilimi olan bazı türlerin varlığından söz edilebilir. Bazı grupların diğerlerine ne türden bir ilişki ile bağlandığı sorusuna gelince, insanoğlunun alışkanlıklarını inceleyen öğrencinin, bitki ve hayvan türlerini inceleyen öğrenciye nazaran daha avantajlı olduğu gayet açıktır. Doğa bilimciler arasında, bir türden başka türe doğru gelişim teorisinin gerçekleşip gerçekleşmediği veya aslında köken itibarıyla bağımsız olan türlerin yalnızca ideal bir sınıflandırma şeması çıkarabilmek adına birbirleriyle ilişkilendirilip ilişkilendirilmediği sorularına henüz herhangi bir cevap verilmemiştir. Ancak, etnograflar arasında, uygulama, alışkanlık veya inanç türlerinin birbirinden geliştiği ihtimaline dair cevaplandırılmamış herhangi bir soru bulunmamaktadır. Mekanik icatlar söz konusu uygarlığı tümüyle etkileyen bir gelişim biçimi olarak söz konusu gelişim türüne uygun bir örnek teşkil edebilir. Ateşli silahlar tarihinde büyük çarklı çakmaktaki çentikli demir çark bir kulp yardımıyla çakmak taşının aksi yönünde, ilk ateşlemeye neden olacak kıvılcım çıkana kadar çevrildiğinde, daha kullanışlı olan filintanın icadını beraberinde getirmiştir. Filintaları halen çiftlik evinin mutfak duvarına asan az sayıda kişi vardır. Bu tüfekler, Noel'de erkek çocuklarına küçük kuşları vurmaları için verilir. Filintalar zaman içinde açık bir değişim gösterdi ve kapsüllü ateşleme düzenine geçerek eski tip namludan doldurma teknolojisi, yerini kuyruktan dolma silahlara bıraktı. Ortaçağ usturlabı⁷ yerini kuadranta⁸ bıraktı, şimdilerde kuadrant da, artık çok daha hassas olduğu için, sekstant⁹ kullanan denizciler tarafından ıskartaya çıkarıldı. Böylece bir sanatın ve bir aracın tarihinin bir diğerininkini izlediği görülebilir. İlerleme ile ilgili böyle örnekleri biz doğrudan tarih olarak biliyoruz. Böylece, [kendi uygarlığımız açısından] zihnimizdeki gelişim kavramı aracılığıyla, insan düşüncesi ve eylemini rehber edinerek ve olguları uygun bir şekilde sıralayarak tarihin kaybolan bazı parçalarını tereddüt etmeden yeniden inşa ediyoruz. Vakayinamede olsun olmasın büyük yay ile yaylı tüfeği karşılaştıran herkes, yaylı tüfeğin ondan daha basit olan bir başka araçtan geliştiğine dair şüphe duymayacaktır. Yani, sürtünme ile ateş yakmak için kullanılan ateş oyukları arasında iple veya

⁷ ÇN: Astronomi ile ilgili ölçümlerde kullanılan eski bir ölçüm cihazı.

⁸ ÇN: Eskiden denizcilerin yönlerini bulmaları için kullandıkları çeyrek daire biçimindeki bir alet.

⁹ ÇN: Denizcilikte açısal mesafeyi ölçen cihaz.

yayla kazılan oyuklar, eller arasında döndürülen acemi ilkel aletlerin daha sonra geliştirilmesiyle ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Antikacıların zaman zaman keşfettiği, bu yol gösterici örnek tiplerinin izahı, söz gelimi tunç baltaların taş balta modellerinden örnek alınarak yapılması Taş Devri'nden Tunç Devri'ne geçişin bir kanıtı olarak sayılmaz ise, oldukça zorlaşır. Yeni malzemelerin, eskilerinin daha kullanışlı ve daha az israf eden örüntüleri olduğunun keşfedilmesi, ilerlemeyi, bir aşamanın bir sonraki [daha gelişmiş] aşamayı takip edeceğini göstermektedir. Dolayısıyla tarihimizin diğer dallarında da, birçok olgu dizini gelişim sırasıyla tutarlı bir biçimde birbirleri izlemektedir. Ancak söz konusu gelişim çizgisi hemen hemen hiç tekerrür etmez veya geriye doğru bir yol izlemez. Böyle bir örneği Muhasebe Sanatı'nı irdelediğim, kitabın [*Primitive Culture*'ın] ilerideki bir bölümünde gündeme getirdim. Olgular, en azından kültür çalışmalarının bu anında, yabancı kabilelerin kendi pozisyonlarında edindikleri bilgileri unutarak değil, yeni bilgiler öğrenerek; yüksek bir aşamadayken yozlaşmaktan ziyade, daha da yüksek bir uygarlık aşamasına doğru yöneldiklerini kanıtlama eğilimindedir.

Uygarlığın izlediği rotayı takip etmek için bize yardım eden veriler arasında yer alan önemli olgu gruplarını **“kalıntı” (survivals)** olarak isimlendirmeyi uygun buluyorum. Bunlar, alışkanlıkların itkiyle ait oldukları toplumsal koşullardan yeni toplumsal koşullara aktarılmış usuller, görenekler, düşünceler vb. pratiklerdir, ve bu yüzden yeni kültürel koşulların doğmasını sağlayan eski koşulların kanıtı ve örneği olarak varlıklarına devam ederler. Söz gelimi Somerset ilçesinden bildiğim bir kadının dokuma tezgahının tarihi, “atkı mekiği” makinasının kullanılmaya başlamasından çok önceye dayanmaktadır. Asla yeni çıkmış gereçlerin nasıl kullanıldığı öğrenmek istemez. Kadını birçok kez eski ve klasik bir biçimde dokuma makinesini kullanırken gördüm. Dolayısıyla, bu yaşlı kadın yaşadığı dönemin yüzyıl öncesine ait olarak değil, bir kalıntı vakası olarak değerlendirilmelidir. Böyle örnekler, genellikle bizi yüzyıllar ve hatta binyıllar öncesine götürür. İncil'de anlatılan çilecilik hala yaşamaktadır, bu yüzden bir kalıntıdır; yaz ortasındaki şenlik ateşi bir kalıntıdır; Breton köylülerinin ölümlerinin ruhları için verdiği Tüm Ruhlar yemeği bir kalıntıdır. Kadim alışkanlıkları yaşatmak eski zamanlardan yeni değişken zamanlara geçişin yalnızca bir boyutudur. Kadim toplumların ciddiyetle yaptığı pek çok şey sonraki kuşakların eğlencesi olarak görünebilir. Eski toplumların çocuk folkloruna olan bağlılıkları, yeni dünyada değişikliğe uğrarken, çocuk folkloru iyilik ve kötülük anlayışı için halen güçlü bir zemin sunmaya devam edebilir. Bazen

eski düşünceler ve pratikler yeniden patlak verebilir. Böyle bir durumda kalıntı yerini **canlanmaya (revival)** bırakır. Bu durum, son zamanlarda, çarpıcı bir şekilde modern spiritüelizmin tarihinde görülebilir ki etnografin penceresinden bakılınca, bu konu oldukça zengin bilgi kaynağı olabilir. Kalıntıların temel prensipleri üzerine çalışmak, gerçekten de, azımsanmayacak bir pratik öneme sahiptir. Batıl inanç olarak isimlendirdiğimiz pek çok şey kalıntılar içinde mevcuttur ve böylece kalıntıların en amansız düşmanı olan rasyonel açıklamanın taarruzu karşında açık hedef haline gelmektedir. Dahası, kalıntılar kendi içinde çok sayıda önemsiz olguyu barındırsa da, kalıntıları çalışmak tarihsel gelişimin rotasını izlemek için oldukça etkilidir. Yalnızca bu yolla onların anlamlarını kavramak mümkün olabilir. Etnografik araştırmanın mümkün olan en açık biçimde kalıntıların doğasına dair bir anlayış geliştirmesi işte bu yüzden hayati bir önem arz etmektedir. Bu önem kalıntıların sınanması için burada kullanılan kültür öğelerini doğrulamalıdır. Oyunlar, halk sözleri, görenekler, batıl inançlar ve benzeri pratikler kalıntıların işleyiş usullerini sarıh bir şekilde görünür kılarlar.

İlerleme, yozlaşma, kalıntı, canlanma, değişim, karmaşık uygarlık ağlarını birbirine bağlayan ilişki biçimleridir. Geçmiş çağlar boyunca, tüm bu ilişki biçimlerinin, ne kadar yaratıcısı, ne kadar aktarıcısı, ne kadar değiştiricisi olduğumuzu düşünmek için kendi gündelik yaşamımıza biraz göz atalım. İçinde yaşadığımız odaların içlerine bakarak sadece kendi yaşadığı zamandan haberdar olan birinin bile bunu doğru bir şekilde kavradığını görebiliriz: İşte burada Asurluların hanımelişi, orada Anjou'nun zambağı, bir kornişle beraber tavanda yer alan Yunan motifleri, XIV. Louis ve Rönesans stili olan ayna ise onların arasında... Dönüşmüş, değişmiş, tahrip edilmiş, böyle sanat eserleri halen tarihsel özelliklerini koruyor. Eğer tarih okunamayacak kadar uzak ise, onu, bu uzaklıktan dolayı kavrayamadığımız için tarihin varlığını reddetme eğiliminde olmamalıyız. Tarih insanların giydiği kıyafetlerin biçiminde dahi vardır. Alman postilyonlarının¹⁰ ceketlerinin gülünç küçük kuyrukları bu mesleğin gittikçe önemini yitirmiş olduğunu göstermektedir; ancak İngiliz din adamlarının kullandıkları şerit yakalıklar (band) –ki isimlerini içine konuldukları şerit kutusundan almaktadırlar- kendi tarihlerini artık başkalarına iletme yetisini kaybetmişlerdir. Din adamlarının daha kullanışlı beyaz yakaları –Milton'un portresinde giydiği gibi- kullanmaya başladığı ara dönemi görene kadar eski yakalar oldukça garip görünmektedir. Aslında bir giysinin aşama aşama

¹⁰ ÇN: İki, dört veya daha fazla atı bulanan geleneksel at arabasını, en önde sol tarafta bulunan ata binerek kullanan kişi.

büyüdüğünü, büzüldüğünü ve başka bir şeye dönüştüğünü gösteren kostüm kitapları, önemli meselelerde yıldan yıla gerçekleşen değişim ve büyüme, canlanma ve kaybolmanın doğasını örneklendirmektedir. Yine kitaplarda her bir yazarın, kendi için veya kendi aracılığıyla olmaksızın, tarihte kendine özgü bir yer kapladığını görürüz. Her bir filozof, matematikçi, kimyacı ve şair ile bu kişilerin eğitimlerinin arka planlarını görürüz: Leibnitz aracılığıyla Descartes'ı, Dalton aracılığıyla Prestley'i, Milton aracılığıyla Homer'i... Dil çalışmaları, diğer alanlardaki çalışmalara nazaran belki de daha fazla çaba sarf edip, insan düşüncesi ve eylemi üzerine görüşlerimizi, değişim ve rastlantısal keşif fikirlerinden ayırmıştır. Ayrıca bunları, bireylerin işbirliğine dayanan ve olguların tamamen bilindiği makul ve anlaşılır süreçlerin vasıtasıyla oluşmuş olan bir gelişme kuramı ile ikame etmiştir. Kültür bilimi hala tam olgunlaşmamıştır. Buna dair semptomlar giderek güçlenmektedir. Söz gelimi, en kendiliğinden ve motifsiz fenomenler bile, mekanik disiplininin olgularını andırırcasına, sebep ve sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Halkın hayal gücünün ürünleri olan mitler ve fabllardan daha belirsiz ve güdümsüz ne olabilir? Yine de, geniş bir veri birikimine dayanarak oluşturulan mitolojinin, sistematik bir analizi yeterince sarıh bir biçimde gelişimin bir aşamadan başka bir aşamaya doğru ilerlediğini, bununla birlikte nedenin eşbiçimliliği üzerinden sonucun eşbiçimliliğinin üretildiğini gösterir. Burada ve her yerde olacağı gibi, nedensiz kendiliğindenlik cehaletin karanlık bölgelerine doğru geri çekilmektedir. Eğitimli insanlar için cehaletten başka bir anlama gelmez iken, halk arasında halen geçerliliğini koruyan, başka türlü açıklanamayan olay silsilelerini açıklamak için gerçek bir neden gibi algılanan şans nosyonu, buna örnek olarak gösterilebilir. İnsanoglu, yalnızca, olaylar arasındaki ilişkileri görmeyi başaramayınca rastlantısal dürtülere, asılsız garipliklere, şans gibi saçma şeylere ve belirsiz doğaüstü olaylara inanma eğilimi gösterir. Eğer çocukça oyunların, amaçsız göreneklerin, absürt batıl inançların kimse tam olarak nasıl ortaya çıktıkları konusunda bir şey söyleyemediği için, kendiliğinden uydurulduğu düşünülüyorsa, bu sav bize yabancı pirinç bitkisinin sebep olduğu eksantrik alışkanlığın bir Kızılderili kabilesinin felsefesi üzerindeki etkilerini hatırlatır. Bu felsefeye göre, bu kabile, doğanın uyumu içinde insan iradesini kontrol eden birinin etkilerini görmeye eğilimlidir. Büyük Ruh, der Sioux din adamları, yabancı pirinç dışında her şeyi yaratmıştır; ancak yabancı pirinç şans eseri ortaya çıkmıştır.

“İnsanoğlu”, der Wilhem von Humboldt, “her zaman elinde ne varsa, ona bağlanır (der Mensch Knüpft immer an Vorhandenes an).” Bu özdeyişteki, uygarlığın sürekliliği nosyonu, anlamsız olmayan bir felsefe ilkesidir. Ancak, bu söz, ilk elden, kendi yaşamlarını anlamayı dileyenlerin, kendi düşünceleri ve alışkanlıklarının geçirdiği aşamaları bilmek zorunda oldukları düşüncesini daha pratik hale getirir. August Comte, gelişim çalışmasının gerekliliği konusunda neredeyse hiç mübalağa yapmaz, *Pozitif Felsefe Dersleri*'nin başında belirttiği gibi “hiçbir mefhum, kendi tarihsel bağlamı olmaksızın anlaşılabilir”. Onun bu düşüncesi kültür mefhumu için de geçerlidir. Modern yaşama yakından bakmayı beklemek ve onu yalnızca irdeleyerek anlamaya çalışmak, kusurları kolayca test edilebilecek bir felsefedir. “Küçük kuşlar söyledi” sözünü, kuşların dili ile ilgili eski bir inanışı –ki Dr. Dasent, *Norse Tales [İskandinavya Öyküleri]* adlı eserinin girişinde bu sözün kökeninin, akla uygun bir biçimde, izini sürmüştür- bilmeyen birinin anlatmaya çalıştığını hayal edin. Akıl doğrultusunda dünyayı açıklamak için mahirane girişimler aynı zamanda tarihin yol göstericiliğine de ihtiyaç duyarlar, öğrenilmiş safsataların dünyasının vadesi artık dolmuştur. Sir H. S. Maine, “Ancient Law” [*Antik Hukuk*] adlı eserinde çok yerinde bir örnek verir. Sahte hukuk felsefesini yücelten tüm literatürde, der Maine, detaylarla boğulmuş yanıltmacalardan daha önemli başka bir şey yoktur. Blackstone bu literatür dahilinde sıra dışı İngiliz hukuk kurallarını -söz gelimi yenilerde kaldırılmış olan aynı babaya fakat farklı annelere sahip erkek çocuklarının, birbirlerinin varisi olmalarını yasaklayan kanun gibi- açıklama ve gerekçelendirme girişiminde bulunmuştur. Sir H. S. Maine’e göre, bu vakayı, yasanın kökeninin “Normandiya Örfi Hukuku” olduğu biliniyorsa, açıklamak oldukça kolaylaşır. Normandiya’nın akrabalık sistemine göre, aynı anneden doğan fakat farklı babalardan olan erkek kardeşlerin birbirleriyle, elbette, hiçbir akrabalık ilişkilerinin olmadığı varsayılmaktadır. Ancak bu yasa “İngiltere’ye nakledildiği zaman, söz konusu ilişki ve akrabalık ilkesi hakkında hiçbir fikri olmayan İngiliz yargıçları, bu kuralı ebeveynlerinden biri üvey olan çocukların birbirinden miras almalarını yasaklayan genel bir kural olarak yorumladılar ve bu kuralı babaları aynı fakat anneleri farklı olan çocuklar için de genişlettiler.” Uzun zaman sonra, Blackstone bu hatalı analizde aklın mükemmelleştirilmesinin bir payı olduğunu düşündü. Akrabalığın her iki ebeveyn üzerinden sağlanmasının tek ebeveyn üzerinden sağlanan daha yakın bir akrabalık ilişkisine üstün geldiğini, akrabalık üzerine olan argümanların içinden bulup çıkardı.¹ Bu tür yanlış değerlendirmeler, filozofların herhangi bir uygarlık fenomenini kendi tutunduğu geçmiş

olaylardan koparıp, münferit bir olgu olarak muamele etmesi sonucu ortaya çıkar ve makul açıklamalara dayanan tahminler aracılığıyla, bu tür riskler kolayca bertaraf edilebilir.

Akılcıl etnografi yapmak gibi büyük bir görev üstlenildiğinde kültür fenomenlerini üreten nedenler ve bu fenomenlerin tâbi oldukları yasaların irdelenirken, kültürün kendi hattı içerisinde, mümkün olduğunca sistematik evrim şemalarının üretilmesi arzu edilir. Kültürün Gelişimi üzerine olan kitabın [*Primitive Culture*'ın] bir sonraki bölümünde, bilimsel kanıtlarla uyumlu olarak, insanoğlu uygarlığının kuramsal bir rotasını çizme girişiminde bulunuldu. Tarihin bildiği ırklar arasındaki çeşitli uygarlık aşamaları karşılaştırılarak, tarih öncesi kabilelerin kalıntıları üzerine yapılan arkeolojik çıkarımların desteğiyle insanoğlunun erken genel durumu hakkında kabaca bir yargıya varmak mümkün görünüyor. Bu durum, bizim bakış açımıza göre, ilkel bir durum olarak görülmelidir. Bu varsayımsal ilkel durum önemli bir ölçüde modern yabanıl kabilelerin durumuna tekabül etmektedir. Bu kabileler uzaklık ve farklılıklarına rağmen, insan ırkının erken evrelerinden kaldığı anlaşılan uygarlığın belli öğeleri konusunda bazı ortaklıklar sergilemektedirler. Eğer bu hipotez doğru ise, o halde, yozlaşmanın ilerlemeyi sürekli olarak durdurması ihtimaline rağmen, tarih öncesi çağlardan modern zamanlara kadar, kültürün temel eğilimi yabanılıktan uygarlığa doğru evrilmesi olmuştur. Yabanıl ile modern yaşam arasındaki ilişki problemi üzerine, hemen hemen herkesin, ilerleyen sayfalarda da yer alan, binlerce olguyu tartışarak oluşturdukları tavırlar vardır. Kültürdeki kalıntılar, sürekli ilerleyen uygarlığın izlediği yol boyunca, şifreleri çözmeyi becerebilenler için birçok işaret bırakmıştır. Şimdi bile bu kalıntıların işaretlerini, barbar düşünce ve yaşamın izlerini, ortalık yerlerde, söz gelimi, tarih öncesi anıtlarla bulabiliriz. Bu izler üzerinde yapılan incelemeler söz konusu savı güçlendirmektedir. Avrupalılar, Grönlandlılara veya Maorilere baktıklarında, kendi ilkel atalarının özelliklerini yeniden inşa etmek adına, çok şey bulacaklardır. Bu konudaki bir diğer sorun ise dilin kökenidir. Bu sorunun hala karanlık kalan birçok tarafı bulunsa da, sorunun en çok açıklığa kavuşmuş kısmı konuşma yetisinin kökeninin insanoğlunun yabanıl halinde aranıp aranmamasıdır. Ve incelemelerin sonucunda, bilinen tüm verilerle tutarlı bir biçimde konuşmanın kökeninin yabanıl halde olduğunu anlaşılmaktadır. Özellikle Muhasebe Sanatının incelenmesi sonucundan elde edilen veriler, bu soruna, çok daha kesin yanıtlar vermektedir. Buna dayanarak, herhangi bir şüpheye mahal bırakmadan, şu iddia edilebilir: Bu veriler yalnızca az gelişmiş yabanıl kabilelerde böylesine önemli bir sanatın bulunduğunu değil, aynı zamanda

sayı sayma sistemlerinin daha aşağı seviyedeki dönemden içinde yaşadığımız bugüne değin rasyonel bir biçimde geliştirildiğinin en güçlü kanıtlarını bizlere sunmaktadır. Birinci ciltteki [*Primitive Culture*'ın] mitolojinin incelemeleri çoğunlukla başka bir özel amaç doğrultusunda yapıldı. Yabanıl kabilelerin mitleri ile daha medeni toplumların benzer içerikteki mitleri arasındaki ilişkinin izi sürülmeye çalışıldı. Böyle bir inceleme sonucunda en erken mit anlatıcılarının göçebe yabanıl aşiretler olduğu ve mitlerin onların arasında doğup ve zenginleşerek yayıldığı anlaşıldı. Sanatın ilk biçimi olarak sayılabilecek bu mitler -ki söz konusu mitlerin daha yüksek kültür ürünü olan ardıllarına halen rastlanabilir- bugün hala batıl inançlarda, hatalı tarihsel analizlerde ve şiirde yaşamakta veyahut ahmaklık olarak değerlendirilip kenara bırakılmaktadır.

Belki de hiçbir çalışma alanının, tarihsel gelişmenin geniş bakış açısına, din alanı kadar ihtiyacı yoktur. Dünyayı ve daha düşük seviyedeki ilahiyat konularını bilindir kılmak için yazılan tüm eserlere rağmen, tarihteki popüler fikirler ve bu fikirlerin din ile ilişkisi halen ortaçağdaki biçimleri andırmaktadır. Max Muller'in yazıları ile misyoner günlüklerini karşılaştırmak bu ilişkiyi ortaya koymak açısından harika olacaktır. Bir tarafta, Brahmanizm, Budizm ve Zoroastrizm'i dar görüşlü ve düşmanca bir hevesle değersizleştiren nefret ve alaycılık vardır, diğer tarafta insanoğlunun dini bilincinin antik ve asil zamanlarının izini süren, derin ve geniş bilgiye Katolikçe bir sempatiyle bakılır. Bu durum yabanıl kabilelerin dinlerinin büyük Asya dinlerine nazaran daha ilkel ve kaba olabilmesinden değil, bu din sistemlerine yönelik çok az ilgi ve hatta saygının olmasından kaynaklanır. Esas cevaplandırılması gereken soru bu yazıları doğru anlayıp anlamadığımızdır. Yabanıl dininin genel ilkeleri üzerine akıl yürütmeye çalışan az sayıdaki insanın hiçbiri, bu dinlerin saçma ve bu dinlere ilişkin elde edilen bilginin lüzumsuz olduğunu düşünmemiştir. Bu inanç ve pratikler muhtelif saçmalık olarak düşünülmemekte, aksine oldukça tutarlı ve mantıklı bulunmaktadır. Yaklaşımları kabaca sınıflandırmak gerekirse, bu din sistemlerinin oluşum ve gelişim ilkelerini sergilemek ve bu ilkeleri belirlerken, bu inançlara derin bir cehalet olarak yaklaşmak bir yana, ilkelerin öncelikle rasyonel olmasına dikkat etmek önemlidir. Böyle bir tetkik adabıyla -ki bu adap günümüzün ilahiyat anlayışına dayanmaktadır- kendime, daha aşağı ırklar arasında Animizmin -genel olarak ruhlar ve diğer ruhani varlıklarla ilgili doktrinler bütünü anlamına gelmektedir- gelişimini sistematik bir şekilde inceleme hedefi koydum. Mevcut çalışmaların yarısından fazlası, başlangıçtan modern düşüncenin gelişimine kadar, Din Felsefesinin temel öğelerinin

doğasını ve anlamlarını göstermekte, bu ögelerin aktarılmasının, yayılmasının, yasaklanmasının ve değiştirilmesinin izlerini takip etmektedir. Yine de bazı önde gelen Ritler ve Törenlerin gelişiminin izini sürmeye yönelik girişimler henüz çok sayıda değildir. Söz gelimi böyle pratikleri konu edinen görenekler, dinlerin görünen ifade biçimleri ve pratik sonuçları açısından bakıldığında, dinin en içteki gücünü ifade eden çok fazla komutla doludur.

Ancak, bu incelemelerde etnografik bakış açısından ziyade, teolojik bir bakış açısı hâkimdir. Şimdiye kadar bin bir zorlukla doğrudan girmemeye çalıştığım tartışma konusunu yeniden açmak için çok az gereksinim duyuyorum. En kaba biçiminden aydınlanmış Hristiyanlığa kadar, dinle iç içe geçmiş tüm bağlantılara, dogmatik teolojiye neredeyse hiç değinmeden uygun bir biçimde bahsedilebilir. Kurban ve arınma ritleri, otorite ve değer sorunlarına değinmeden kendi gelişim aşamaları bağlamında çalışılabilir. Kadim dinlerin varisi olan inançları incelerken de söz konusu dogmatik teoloji doktrininin kendisine değinmeye ihtiyaç duyulmayabilir. Ancak bu şekilde, etnografik sonuçlar profesyonel ilahiyatçılara bırakılabilen materyaller olabilir. Birçok anlama donatılmış veriler kendi meşru zeminini henüz kazanmadan ilahiyatçılara verilmemelidir. Eğer doğa tarihi ile daha önce kurulan analogiye yeniden dönmek gerekirse, bir fizyoloğun daha basit yaşam formlarıyla ilgili elli yıl önceki verilere dayanarak omurgasız bir yaratığın yapısını felsefi açıdan değersiz bulmasına benzer bir şekilde; bilimsel bir ilahiyat öğrencisi de, eğer bu konuda sağlıklı bilgilere sahip değil ise, daha aşağı ırkların dinlerinin ilkelerini anlamsız olduğunu düşünecektir.

Sadece meraklı bir araştırmamanın konusu olarak değil, aynı zamanda şimdiki zamanı anlamak ve geleceği şekillendirme kudreti bulunan önemli bir rehber olarak, uygarlığın kökeni ve gelişimindeki erken dönemlere yönelik çalışmalar özverili bir şekilde hızlandırılmalıdır. Bilgiye ulaşabileceğimiz mümkün olan her yol keşfedilmeli, her kapının açık olup olmadığına bakılmalıdır. Hiçbir türden veriye uzaklık, karmaşıklık, zamansızlık veya abeslik bahane edilerek bakılmadan geçilmemelidir. Modern araştırmalarda, eğer yasa bir yerde ise, her yerde de görülebilir sonucu doğrultusunda giderek artan bir eğilim oluşmaktadır. Özenli derlemelerden ve dikkatli bir şekilde olguları çalışmaktan umudu kesmek ve herhangi bir problemi zor veya uzak olduğu için çözülemez ilan etmek açıkça bilimin yanlış tarafında olmak anlamına gelmektedir. Ve her kim kendine umutsuz bir hedef seçmiş ise, işte o zaman keşfin sınırlarını keşfedecektir. Comte astronomi üzerine olan çalışmalarında yıldızlar üzerine olan bilginin sınırlılığına dair bir uyarı ile başlar: “Öyle anlaşılıyor ki, der Comte, onların

[yıldızların] biçimlerini, uzaklıklarını, boyutlarını, hareketlerini belirleme olasılığını tasavvur edebiliyoruz, fakat hiçbir yöntem aracılığıyla kimyasal bileşimleri ve mineral yapılarına yönelik herhangi bir çalışma yapmaya muktedir değiliz.” Eğer Comte’un ömrü bu problem için geliştirilen spektrum analizini görmeye yetmiş olsaydı, cesaret kırıcı fikirlerini ilan etmekten imtina ederek daha umutlu bir bakış açısına sahip olabilirdi. Ve uzak insan yaşamına dair üretilen felsefe ile gökyüzü cisimlerinin doğalarına yönelik çalışmalar bu açıdan birbirlerine oldukça benzemektedirler. Zihinsel evrimimizin ilk aşamalarında işleyen süreçlere zamansal uzaklığımız uzaydaki yıldızların bize olan uzaklığı kadardır. Ancak, evrenin yasaları bizim duyularımızın doğrudan gözleme yetisiyle sınırlandırılmış değillerdir. Araştırmalarımızda kullanabileceğimiz muazzam büyükte malzeme bulunuyor. Şimdiden birçok araştırmacı bu malzemeyi şekillendirmekle meşgul, yine de yapılması gereken işin yüküne kıyasla henüz çok az şey tamamlanabildi. Tarih öncesi çağlara ilişkin tarih felsefesinin ana hatları konusunda henüz yolun başında olduğumuz zaten gayet açık olduğundan, bu konuda başka bir şey söyleme gereği duymuyorum.

Sonnotlar

¹ Blackstone, “Commentaries,” .“Her insanın kanı kendinden önce gelen tüm atalarının kanlarından oluştuğu için, kişi yalnızca tam anlamıyla ötekinin –bir başkasının taşıdığı kanı oluşturan bütün içeriğin tamamına sahip olan ([akrabalıktaki] uzaklığın müsaade edeceği kadarıyla)- tam veya bütün kanındandır.”